

i przytoczeń, zaczerpniętych z Pisma Świętego, z dzieł ojców Kościoła (Augustyna, Grzegorza z Nyssy), z encyklik i przemówień papieskich, z prac Newmana, Guardiniego, Ursa von Balthazara i Schnackenburga, a potem inkrustuje nawiązaniami do najwyższych lotów dzieł sztuki. A wszystko to wpisuje w swoją rozległą wizję nowej ewangelizacji, o którą przyszło mu zmagać się w życiu coraz bardziej współczesnego Kościoła.

KS. JACEK BRAMORSKI

Zbigniew Wanat, *Sumienie w blasku Prawdy. Polska teologia sumienia XX wieku*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu 2012, ss. 364.

Na przestrzeni dziejów wielorakie przejawy kryzysu duchowego, moralnego i kulturowego zawsze związane były z kryzysem sumienia. Sytuacja ta nabrała szczególnego dramatyizmu w wieku XX, który naznaczony został dwiema wojnami światowymi i systemami totalitarnymi. W obliczu tych zjawisk objawiała się zarówno wielkość człowieka, jak i jego słabość, a nawet nikczemność. To wszystko skłaniało teologów moralistów do stawiania fundamentalnych pytań o kondycję moralną ludzkości, a zwłaszcza o stan sumień. Zagadnienie to stanowi także obecnie swoisty „znak czasu” i wymaga podjęcia pogłębionej refleksji naukowej, a także wzmożonego wysiłku formacyjnego.

Pośród publikacji dotyczących problematyki sumienia brakuje w rodzimej literaturze jednolitych opracowań monograficznych w zakresie ujęcia tego zagadnienia przez dwudziestowiecznych polskich teologów moralistów. Dlatego monografia naukowa autorstwa ks. dr. hab. Zbigniewa Wanata pt. *Sumienie w blasku Prawdy. Polska teologia sumienia XX wieku* stanowi nie tylko uzupełnienie wspomnianego braku w piśmiennictwie dotyczącym najnowszej historii teologii moralnej, ale także niezwykle cenny, oryginalny i samodzielny głos teologa moralisty wobec aktualnych wyzwań.

W sensie strukturalnym wspomniana książka, która w swej ilościowej kompozycji obejmuje w sumie 364 stron, składa się z następujących elementów: karty tytułowej, spisu treści (s. 5-6), *Table of contents* (s. 7-8), wykazu skrótów (s. 9), wstępu (s. 11-22), części pierwszej (s. 25-174) złożonej z trzech rozdziałów (rozd. I: s. 25-43; rozdz. II: s. 45-147; rozdz. III: s. 149-174), części drugiej (s. 177-315) złożonej z czterech rozdziałów (rozd. I: s. 177-210; rozdz. II: s. 211-242; rozdz. III: s. 245-283; rozdz. IV: s. 286-315), zakończenia (s. 317-320), bibliografii (s. 321-353), *summary* (s. 355-358) oraz indeksu osób (s. 359-364). W tym miejscu warto zauważyć, że walorem monografii jest udostępnienie czytelnikowi stresz-

czenia oraz spisu treści nie tylko w j. polskim, ale także w j. angielskim, co czyni omawianą pozycję dostępną w skali międzynarodowej.

Podjęcie właściwej analizy poprzedza metodologiczny wstęp, w którym ks. Zbigniew Wanat formułuje zasadnicze pytania dotyczące polskiej teologii sumienia XX wieku. Koncentruje się on na poszerzeniu zakresu dotychczasowych badań nad historią i dokonaniem polskiej teologii moralnej XX wieku. Wskazuje nie tylko główne kierunki refleksji nad sumieniem, ale także podejmuje kwestię stopnia realizacji wskazań Magisterium Kościoła w odniesieniu do teologii sumienia oraz sposoby wykorzystania w tym zakresie dorobku polskich teologów moralistów. W ten sposób Autor wyznacza zasadniczy cel swej monografii, którym jest próba krytycznej prezentacji dwudziestowiecznej twórczości polskich teologów moralistów dotyczącej sumienia. W oparciu o źródła teologiczne, ze szczególnym uwzględnieniem Pisma Świętego i dokumentów Magisterium Kościoła, a także czerpiąc ze współczesnej literatury przedmiotu (monografii, podręczników i artykułów), ks. Wanat w przejrzysty i ciekawy sposób przeprowadza dogłębną analizę naukową podjętego zagadnienia. Ponadto, jako doświadczony dydaktyk korzystający z wieloletniego doświadczenia, kieruje do swoich czytelników istotne przesłanie dotyczące współczesnej, katolickiej koncepcji sumienia ujmowanego „w blasku Prawdy”. Niezwykle cenne jest wnikliwe i całościowe opracowanie przez Autora polskiej myśli teologiczno-moralnej na temat sumienia, która do tej pory ujmowana była jedynie w sposób ogólny i fragmentaryczny. Nawiązując do myśli ks. prof. Stanisława Olejnika, Autor podjął się w swojej rozprawie niełatwego zadania, aby ukazać „wiele drogocennych pereł” (s. 43) ukrytych w bogatym, chociaż nie zawsze szerzej znanym dorobku polskich teologów moralistów.

Tak nakreślony cel wyznacza ks. Wanatowi klarowną konstrukcję pracy, podzieloną na dwie części. W pierwszej części Autor ukazuje sumienie jako przedmiot refleksji polskich teologów moralistów. Już we wprowadzeniu trafnie zauważa, że „temat sumienia należy do fundamentalnych zagadnień teologii moralnej” (s. 25). Prezentując w rozdziale pierwszym aktualny stan badań, ks. Wanat podejmuje najpierw ogólne spojrzenie na problematykę sumienia, a następnie koncentruje się na dwóch szczegółowych aspektach (opracowania poświęcone autorom piszącym o sumieniu oraz prace skupione na wybranym zagadnieniu z obszaru refleksji na temat sumienia). Rozdział drugi (najobszerniejszy w całej rozprawie – aż 100 stron) Autor poświęcił krytycznej prezentacji najważniejszych rodzajów opracowań problematyki sumienia, przedstawiając kolejno monografie (Z. Kozubski, A. Borowski, W. Poplatek), podręczniki akademickie (I. Bałtruszys, J. Woroniecki, A. Borowski, J. Keller, S. Smoleński, W. Wicher, S. Witek, S. Olejnik, A. Kokoszka), artykuły, podręczniki do nauczania religii, prace dyplomowe oraz pasterskie wypowiedzi biskupów. W trzecim rozdziale omawia sympozja i konferencje dotyczące tej problematyki (od 1924 do 1996). Warto podkreślić, że w pierwszej części swojej pracy ks. Wanat we właściwy sposób dokonał krytycznej analizy źródeł.

Druga część monografii stanowi próbę wskazania możliwości wykorzystania dzisiaj w aspekcie teologiczno-pastoralnym dwudziestowiecznego dorobku polskich moralistów dotyczącego sumienia. Ksiądz Zbigniew Wanat jako wrażliwy na współczesne wyzwania moralne dydaktyk kieruje swą refleksję naukową „w stro-

nę praktyczno-duszpasterską, osadzoną na biblijnoteologicznym fundamencie” (s. 177). W rozdziale pierwszym Autor ukazał biblijne podstawy interpretacji sumienia. Przeprowadzone w tym miejscu analizy są bardzo wnikliwe, a na szczególną uwagę zasługuje refleksja nad sumieniem w życiu i nauce św. Pawła (s. 200-209). Dane biblijne prowadzą ks. Wanata do skoncentrowania się w rozdziale drugim na sumieniu w perspektywie trynitarnej. W sposób oryginalny i teologicznie pogłębiony rozpatruje sumienie jako dar Ojca, który pozwala upodabniać się chrześcijaninowi do Syna Bożego dzięki światłu i mocy Ducha Świętego (s. 211-243). W rozdziale trzecim uwydatniony został prymat Prawdy, który jest niezbędny dla właściwego rozumienia i funkcjonowania sumienia. W tym miejscu na uznanie zasługuje bardzo rzetelne i syntetyczne ukazanie przez ks. Wanata problematyki dobrze ukształtowanego sumienia w aktualnym kontekście społeczno-kulturowym, zwłaszcza wobec wizji wolności absolutnej (sumienie prawdziwe i prawe), dyktatury relatywizmu (sumienie pewne) oraz zjawiska zaniku poczucia grzechu (sumienie wrażliwe). Ostatni rozdział poświęcony został formacji sumienia w wymiarze eklezjalno-sakramentalnym. Autor trafnie wskazuje na naturalny i nadprzyrodzony aspekt tej formacji. Książka Wanat zwraca uwagę nie tylko na formacyjne znaczenie nauczania i świadectwa, ale także podkreśla rolę łaski Bożej związanej z życiem modlitewno-sakramentalnym. Wprawdzie Autor zaznacza, że w tej obszernej problematyce „zostanie zwrócona uwaga na tylko jeden z wymiarów formacji sumienia, który podkreśla, że dokonuje się ona we wspólnocie Kościoła” (s. 285), to jednak umiejętnie poszerza on zakres przeprowadzanych analiz o bezpośrednie odniesienia komparatystyczne do innych dziedzin wiedzy, zwłaszcza psychologii rozwojowej i pedagogiki religijnej (s. 292-299). Wydaje się jednak, że ks. Wanat, przy szerokich analizach teoretycznych problematyki sumienia, wskazał zbyt mało praktycznych działań w tej dziedzinie na płaszczyźnie formacyjnej. Chociaż Autor zwraca uwagę na rolę rodziny (s. 299-300), to jednak czytelnik może odczuwać pewien niedosyt np. w aspekcie ukazania zadań szkoły (a zwłaszcza katechezy) w wychowaniu moralnym.

Wnikliwe przesłedenie analiz zawartych w poszczególnych rozdziałach monografii ks. Zbigniewa Wanata prowadzi do wniosku, że zawiera ona wielki ładunek doktrynalny i intelektualny, ale także świadczy o humanistycznej wrażliwości Autora oraz jego erudycji. Zasadą ks. Wanata jest niewątpliwie fakt, że jako pierwszy na taką skalę przybliżył myśl polskich, dwudziestowiecznych teologów moralistów dotyczącą sumienia. Niezwykle cenne jest także czerpanie przez Autora nie tylko z bogatej literatury przedmiotu, ale także nawiązywanie do szerokiego kontekstu społeczno-kulturowego. Od strony metodologicznej należy podkreślić, że książka ks. Wanata jest zdecydowanie źródłowa, obejmująca bardzo wiele publikacji teologicznych. Dostrzega się również troskę Autora, aby wszystkie konstatacje odnoszące się do poruszanej przez niego problematyki miały rzetelne osadzenie w dokumentach źródłowych. O pracowitości i sumienności Autora świadczą bogate przypisy zamieszczone prawie na każdej stronie rozprawy, a także wszechstronna i obfita w pozycje źródłowe bibliografia. Dzięki temu wyniki badań przeprowadzonych przez ks. Wanata zachowują obiektywizm i wyważoną równowagę merytoryczną, ukazując jego wysoką klasę naukowo-badawczą. Uważna lektura mono-

grafii upoważnia do stwierdzenia, że jej Autor odznacza się dogłębną znajomością przedmiotu. Jego zaplecze metodologiczne jest bez zarzutu, tezy uwiarygodnione, a wyprowadzane wnioski przekonujące. Na uwagę zasługuje również estetyka szaty graficznej książki.

Podsumowując, należy podkreślić, że ukazana w książce pt. *Sumienie w blasku Prawdy* szeroka panorama polskiej teologii sumienia XX wieku budzi w czytelniku przeświadczenie, że ks. Zbigniew Wanat posiada doskonałą orientację we współczesnych nurtach teologiczno-moralnych. Mimo iż sam Autor nie pretenduje do wyczerpującego ukazania wszystkich problemów związanych z problematyką sumienia w ujęciu polskich teologów moralistów, to jednak jego dzieło może stanowić niezwykle inspirującą podstawę dla dalszych poszukiwań naukowych w tym przedmiocie, a także cenną pomoc dydaktyczną dla wykładowców i studentów teologii moralnej.